

Třicet let československého mezinárodního práva soukromého

ZDENĚK KUČERA

Uplynulé období od 9. května 1945, tak významné pro všechny oblasti našeho společenského a státního života, se samozřejmě výrazně projevilo i v právu a v právní vědě. Platí to také o československém mezinárodním právu soukromém.

Je proto pochopitelné, že nastávající třicáté výročí tohoto významného historického předělu poskytuje nám příležitost a vybízí nás, abychom se z hlediska tohoto právního odvětví zamysleli nad uplynulým obdobím. Nejde nám přitom o úplnou bilanci, která by si vyžádala mnohem hlubšího rozboru. Omezíme se jen v hrubém obrysu na základní prvky vývoje mezinárodního práva soukromého v tomto období.

Bude účelné, abychom se, pro získání přehledu, soustředili na sledování otázek významných jak z hlediska dosavadního vývoje československého mezinárodního práva soukromého, tak i jeho dalšího společenského uplatnění, neboť o to nám především jde.

Jsou to podle našeho názoru tyto otázky:

1. vývoj vnitrostátní úpravy kolizních norem a norem mezinárodního práva procesního;
2. smluvní vytváření kolizních norem ve smlouvách o právní pomoci se socialistickými státy;
3. rozvoj unifikovaných přímých norem jako prostředku úpravy občansko-právních vztahů s mezinárodním prvkem;
4. důsledky uskutečňování mezinárodní socialistické ekonomické integrace v právní úpravě občansko-právních vztahů;
5. aktivní účast ČSSR na unifikaci kolizních norem a přímých norem v širším mezinárodním měřítku.

1. Po osvobození v roce 1945 přejímá československý stát dědictví právního dualismu i v oblasti kolizního práva. Na území dnešní ČSR platily kolizní normy obsažené v §§ 4, 34 až 37 a 300 obecného občanského zákoníku z roku 1811. Postavení cizinců se dotýkalo ustanovení § 33 o. o. z. ex 1811. Spolu s rozptýlenými ustanoveními v dalších zákonných předpi-

sech vytvářely tyto normy jen kusý soubor kolizních norem, takže vedle nich měla důležitý význam i judikatura.¹⁾

Tato celkem málo početná ustanovení obecného občanského zákoníku, která byla základním pramenem kolizního práva na území ČSR až do 1. června 1948, jsou ovlivněna statutární teorií ve formě, kterou jí dala nizozemská škola a školy francouzská a německá 18. století. Jejich základem je myšlenka, že hlavní úlohou mezinárodního práva soukromého je vymezit oblast teritoriálního uplatnění zákonů.²⁾

Některá ustanovení o. o. z. ex 1811 (jak uvádí Krčmář na příkladu § 300) nejsou nic jiného než překladem zásad statutární teorie.

Stejně tak na území dnešní SSR se v roce 1945 převzal dosavadní právní stav, tj. v oblasti občanského práva a práva kolizního právní normy spočívající především ve starém uherském obyčejovém právu. Zásady mezinárodního práva soukromého byly formulovány především judikaturou vedle některých kolizních norem ve zvláštních zákonných předpisech.³⁾

Rozdílnost občanského a rodinného práva v obou částech státu vedla i ke vzniku a potřebě úpravy tzv. mezioblastních kolizí. V té době však ještě neexistovaly ani jednotné normy mezioblastního práva soukromého. V této otázce se mělo za to, že pravidla mezioblastního práva soukromého jsou obdobná pravidlům mezinárodního práva soukromého s rozdíly spočívajícími v tom, že některá hlediska určující použití práva určité oblasti jsou nutně jiná (např. nelze používat kritéria státní příslušnosti, když státní občanství bylo jednotné) a nelze operovat výhradou veřejného pořádku.⁴⁾

K ukončení dualismu v oblasti kolizního práva došlo v roce 1948, kdy dnem 1. června 1948 nabyl účinnosti zákon ze dne 11. března 1948, č. 41/1948 Sb., o mezinárodním a mezioblastním právu soukromém a o právním postavení cizinců v oboru práva soukromého. Význam zákona byl i v tom, že jde o první významný krok při sjednocování práva na celém území československého státu, které je v průběhu dalších dvou let dovršeno jednotnými kodifikacemi práva rodinného, občanského hmotného a občanského procesního práva a práva směnečného a šekového. Zákon byl tak vydán ještě za platnosti rozdílného občanského a rodinného práva v obou částech státu a obsahoval, jak je patrné i z jeho názvu, kolizní normu pro úpravu kolizí mezi právními předpisy platnými v obou částech státu.

¹⁾ Ke stavu mezinárodního práva soukromého v obecném občanském zákoníku a dalších normách srov. Krčmář—Andres: *Právo občanské*, I, Výklady úvodní a část všeobecná, Praha 1946, str. 121—132.

²⁾ Srov. Krčmář—Andres: *op. cit.*, str. 117; F. Schwind v *Les Législations de Droit International Privé*, Oslo 1971, str. 87 (Autriche).

³⁾ Ke koliznímu právu platnému na Slovensku srov. F. Rouček v komentáři F. Rouček—J. Sedláček: *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*, díl I., Praha 1935, k § 37, str. 344—346.

⁴⁾ Srov. Krčmář—Andres, *op. cit.*, str. 116.

Zákon je moderní podrobnou kodifikací kolizních norem. Pochopitelně používá termínů a pojmů odpovídajících tehdy platnému občanskému a rodinnému právu a kolizně upravuje instituty jim známé. Kromě kolizních norem mezinárodního práva soukromého, normy upravující právní postavení cizinců a úpravy mezioblastního práva soukromého obsahoval zákon i normy mezinárodního práva procesního, týkající se prohlášení za mrtvého, řízení a vedení poručenství a opatrovnictví a projednání pozůstalosti.

Normy mezinárodního práva procesního, které obsahoval zákon č. 41/1948 Sb., byly zrušeny zákonem č. 142/1950 Sb., o řízení ve věcech občansko-právních (občanský soudní řád). Občanský soudní řád z r. 1950, který patřil k souboru základních norem unifikujících právní řád na celém území státu, obsahoval podrobnou kodifikaci mezinárodního práva procesního ve své části čtvrté nadepsané „Ustanovení o poměru k cizině“. Některá ustanovení této čtvrté části občanského soudního řádu byla změněna později zákonem č. 68/1952 Sb. a zákonem č. 46/1959 Sb.

Zákon č. 41/1948 Sb. spolu s čtvrtou částí občanského soudního řádu (poslední úplné znění občanského soudního řádu z r. 1950 ve vyhlášce č. 70/1959 Sb.) a spolu s dosud platnými kolizními normami směnečného a šekového zákona č. 191/1950 Sb. byly tak pramenem československého mezinárodního práva soukromého a procesního až do vydání nyní platného zákona ze dne 4. prosince 1963 č. 97/1963 Sb., o mezinárodním právu soukromém a procesním, který nabyl účinnosti od 1. dubna 1964.

K vydání nového zákona č. 97/1963 Sb. došlo v období, kdy v ČSSR byla dovršena výstavba socialistických společenských vztahů, což si vyžádalo i odpovídající změny v právní nadstavbě. K vydání zákona došlo za platnosti nynější socialistické ústavy z roku 1960 a po dvojí kodifikaci občanského a rodinného práva z let 1949, 1950 a 1963, 1964. Nabývá účinnosti dnem 1. dubna 1964 současně s novým občanským zákoníkem, zákonem o rodině, zákoníkem mezinárodního obchodu a občanským soudním řádem. Tvoří tak součást souborného kodifikačního díla upravujícího právní poměry, jež byly předmětem kodifikace, ve shodě se socialistickým společenským řádem.

Zákon upravuje v jednom předpise mezinárodní právo soukromé a procesní. K této kodifikaci mezinárodního práva procesního přistupuje pak ještě zákon č. 98/1963 Sb., o rozhodčím řízení v mezinárodním obchodním styku a o výkonu rozhodčích nálezů, který stejně s ním nabyl účinnosti.

Oba uvedené zákony, s drobnějšími změnami ustanovení mezinárodního práva procesního provedenými zákonem č. 158/1969 Sb., jsou tak prozatím vyvrcholením vývoje československého práva kolizního a mezinárodního práva procesního.

Na vývoji pramenů československého mezinárodního práva soukromého za uplynulých třicet let lze tak názorně demonstrovat převratné změny, k nimž dochází v celé právní nadstavbě v důsledku změny společenského zřízení, v důsledku ustavení socialistického společenského zřízení. Stojí-li na počátku tohoto vývoje archaické normy, ovlivněné středověkou teorií,

vydávané v době, kdy zastaralé feudální poměry ustupují nastupujícímu buržoaznímu zřízení, jsou dnes pramenem československého mezinárodního práva soukromého normy vydané socialistickým zákonodárcem, jejichž posláním je aktivně pojatá funkce upravovat občanskoprávní poměry s mezinárodním prvkem včetně poměrů procesních s tímto prvkem a napomáhat tak mezinárodní spolupráci, na níž má socialistický stát zájem.

2. Systém norem československého mezinárodního práva soukromého a procesního byl ve sledovaném období významně obohacen o normy obsažené ve dvoustranných smlouvách o právní pomoci sjednaných se socialistickými státy.

ČSSR uzavřela smlouvy o právní pomoci se všemi evropskými socialistickými státy, tj. s ALR (č. 97/1960 Sb.), BLR (č. 57/1954 Sb.), MLR (č. 91/1962 Sb.), NDR (č. 38/1967 Sb.), PLR (č. 66/1962 Sb.), RSR (č. 31/1959 Sb.), SFRJ (č. 207/1964 Sb.) a SSSR (č. 29/1958 Sb.). V některých případech jde již dokonce o druhou smlouvu s příslušným státem. Ve srovnání se smlouvami, které ČSSR uzavřela i s některými nesocialistickými státy, vynikají tyto smlouvy se socialistickými státy v tom, že se neomezují jen na technické otázky styku justičních orgánů smluvních stran, který značně usnadňují, popříp. na otázky uznání a výkonu soudních rozhodnutí smluvních států, ale navíc obsahují i kolizní normy pro určité právní vztahy. Jejich význam spočívá mimo jiné i v tom, že jsou v dvoustranném vztahu smluvních států unifikací kolizních norem, které se v právních vztazích smlouvami upravených uplatní na místě vnitrostátních kolizních norem.

Takto dvoustranně unifikované kolizní normy se zejména týkají těchto otázek: způsobilost k právním úkonům; právní způsobilost právnických osob; prohlášení za mrtvého; forma právního úkonu; náhrada škody z nedovolených činů a událostí; právní poměry dědické; způsobilost pořídit a zrušit závěť; forma závěti; odúmrtí; způsobilost uzavřít manželství; forma uzavření manželství; osobní a majetkové vztahy mezi manžely; rozvod manželství; neplatnost manželství; určení, zda manželství je či není; určení otcovství; vztahy mezi rodiči a dětmi; nároky matky vůči otci dítěte, za něhož není provdána; osvojení; opatrovnictví.

Z uvedeného seznamu vyplývá, že bilaterální unifikace kolizních norem provedená dvoustrannými smlouvami o právní pomoci se socialistickými státy se týká především oblasti práva rodinného a práva dědického, tj. otázek, kde zejména v praxi dochází k vzájemným vztahům mezi občany jednotlivých socialistických států.

3. V socialistické vědě mezinárodního práva soukromého převažuje pojetí, podle něhož se do mezinárodního práva soukromého zahrnují i ty normy, které na rozdíl od kolizních norem bezprostředně, tj. samy bez odkazu na určitý právní řád hmotněprávně upravují občanskoprávní vztahy s mezinárodním prvkem. Jejich aplikace je bezprostřední také v tom smyslu, že na právní vztahy, jež jsou jejich předmětem úpravy, se použijí bez dalšího, tj. bez ohledu na kolizní normy a bez jejich předchozího použití. Tyto normy, které označujeme jako přímé, najdeme výjimečně

i mezi normami vnitrostátního původu tam, kde vyjadřují zvláště naléhavý společenský zájem. Zpravidla však jde o normy sjednané v mezinárodních smlouvách mezi státy, které mají zájem na tom, aby úprava určitých druhů právních vztahů s mezinárodním prvkem vznikajících ve vztazích jejich organizací a osob byla v zájmu plynulého průběhu plnění povinností a využívání práv z těchto vztahů zbavena určitých nevýhod, komplikací, popřip. nejasností, jež bývají spojeny s úpravou těchto vztahů pomocí kolizních norem, kdy k různosti hmotněprávních úprav v jednotlivých právních rádech přistupuje často i různost v jejich kolizních normách, pokud se týká kolizních kritérií. Tyto přímé normy označujeme jako mezinárodně sjednocené, unifikované přímé normy. Ve starší terminologii se mluvilo o právu mezinárodně stejném, uniformním.⁵⁾

Na počátku období, kterým se zabýváme, je ČSSR vázána mezinárodními smlouvami, které obsahují takové přímé normy, pokud jde o vztahy ze smlouvy přepravní uzavírané v přepravě železniční a letecké a v oblasti práv průmyslových a práva autorského.

Jednotné hmotné právo přepravní smlouvy v mezinárodním styku vytvořily Mezinárodní úmluva o přepravě zboží po železnicích, zkráceně zvaná podle svého francouzského názvu CIM, uzavřená původně v Bernu v roce 1890, a Mezinárodní úmluva o přepravě cestujících a cestovních zavazadel po železnicích, zkráceně zvaná CIV, uzavřená v roce 1924.

Některé otázky přepravní smlouvy v mezinárodní letecké přepravě cestujících, zavazadel a zboží, a to úpravu a náležitosti přepravních dokumentů, odpovědnost dopravce a otázky soudní pravomoci upravuje Varšavská úmluva o sjednocení některých pravidel o mezinárodní letecké dopravě z 12. 10. 1929.

Oblast průmyslových a autorských práv byla upravena v Pařížské unijní úmluvě na ochranu průmyslového vlastnictví, Madridské dohodě o mezinárodním zápisu továrních nebo obchodních známek a v Bernské úmluvě o ochraně děl literárních a uměleckých.

V průběhu dalších let dochází jednak k revizím uvedených úmluv, na nichž se ČSSR aktivně zúčastnila, a dále k uzavření nových smluv upravujících přímými normami další kategorie právních vztahů v mezinárodních stycích.

V oblasti železniční přepravy došlo k sjednání Dodatkové úmluvy k Mezinárodní úmluvě o přepravě cestujících a cestovních zavazadel po železnicích (úmluvě CIV) z 25. 2. 1961, týkající se odpovědnosti železnic za usmrcení a zranění cestujících, uzavřené v Bernu 26. 2. 1966 (vyhláška č. 94/1973 Sb.), v letecké přepravě došlo ke změně Varšavské úmluvy Haagským protokolem z 28. 9. 1955 (č. 15/1966 Sb.) a v roce 1961 k přijetí Guadalažarské úmluvy o sjednocení některých pravidel o mezinárodní letecké přepravě prováděné jinou osobou než smluvním dopravcem, doplňující Varšavskou úmluvu (č. 27/1968 Sb.). V oblasti mezinárodní silniční přepravy došlo k přístupu ČSSR k Úmluvě o přepravní smlouvě v mezi-

⁵⁾ Krémář—Andres, op. cit., str. 111.

národní silniční nákladní dopravě (CMR), sjednané v Ženevě v roce 1956.

V oboru průmyslových a autorských práv kromě zmíněných revizí uvedených smluv dochází zejména k sjednání Ženevské všeobecné úmluvy o autorském právu v roce 1952 (č. 2/1960 Sb.), Římské mezinárodní úmluvy o ochraně výkonných umělců, výrobců zvukových snímků a rozhlasových organizací v roce 1961 (č. 192/1964 Sb.), Lisabonské dohody o ochraně označení původu a jejich mezinárodního zápisu v roce 1958 (č. 81/1970 Sb.).

Vytváření přímých norem si vyžaduje zejména spolupráce mezi socialistickými státy. V oblasti přepravní smlouvy v železniční přepravě došlo k přijetí Dohody o přepravě zboží po železnicích v přímém mezinárodním styku, označované jako dohoda SMGS (č. 81/1951 Sb.), Dohody o mezinárodní přímé sdružené přepravě železnice—voda, označované jako dohoda MŽVS (č. 169/1960 Sb.) a Dohody o přepravě cestujících a cestovních zavazadel po železnicích v přímém mezinárodním styku, označované jako dohoda SMPS (č. 81/1951 Sb.). Dohody SMGS a SMPS zavazují všechny evropské socialistické státy kromě SFRJ a socialistické státy v Asii.

Pro mezinárodní obchod členských států RVHP má zvláštní význam rozsáhlá unifikace přímých norem upravujících kupní smlouvu ve vztazích organizací členských států RVHP, k níž došlo přijetím Všeobecných podmínek pro dodávky zboží mezi organizacemi členských států RVHP v roce 1958 a jejich nového znění v roce 1968 (Všeobecné dodací podmínky RVHP 1968). Pro montážní a servisní služby spojené s dodávkou strojů, zařízení a jiných výrobků byly sjednány Všeobecné montážní podmínky RVHP a Všeobecné servisní podmínky RVHP, které byly původně sjednány v roce 1962 a jejichž nové znění bylo přijato v roce 1973.

4. Mezinárodně sjednocené přímé normy mají zvláštní význam jako právní základ pro spolupráci členských států RVHP, pokud se uskutečňuje v občanskoprávních vztazích s mezinárodním prvkem mezi jejich organizacemi a podniky. Komplexní program dalšího prohlubování a zdokonalování spolupráce a rozvoje socialistické ekonomické integrace členských států RVHP, přijatý XXV. zasedáním Rady v roce 1971, obsahuje zvláštní oddíl 15 „Zdokonalování právních základů spolupráce členských států RVHP“, který má význam i pro vytváření přímých norem. Komplexní program se zmiňuje o rozvoji obecného právního režimu zajišťujícího právní podmínky socialistické ekonomické integrace, takže předpokládá systematické vytváření přímých norem pro jednotlivé druhy právních vztahů.

Komplexní program vyšel z dosavadního stavu a požaduje jednak zdokonalování existujících přímých norem. Má jít zejména o zvýšení odpovědnosti organizací v případě porušení závazků. K tomu účelu se připravuje novelizace Všeobecných dodacích podmínek RVHP 1968. V rámci plnění tohoto úkolu došlo k přijetí, jak již uvedeno, nových znění Všeobecných montážních podmínek RVHP a Všeobecných servisních podmínek RVHP. Komplexní program dále požaduje vytváření nových přímých norem na významných úsecích občanskoprávních vztahů s mezinárodním

prvkem, k nimž dochází při spolupráci organizací členských států RVHP. Týká se to zvláště úpravy vztahů vznikajících v důsledku zřizování a činnosti tzv. mezinárodních hospodářských organizací, včetně jejich právního postavení na území členských států; vztahů vznikajících při spolupráci v oblasti právní ochrany průmyslových práv; vztahů při hospodářské a vědeckotechnické spolupráci včetně otázek spojených s předáváním vědeckotechnické dokumentace, poskytováním technické pomoci a vysíláním odborníků; vztahů při specializaci a kooperaci výroby.

Zatím byly formou doporučení Výkonného výboru RVHP sjednány „Organizační, metodické, ekonomické a právní zásady vědeckotechnické spolupráce členských států RVHP a činnosti orgánů RVHP v této oblasti“, které mimo jiné stanoví obsah smluv o provádění výzkumných a vývojových prací, zabývají se otázkou právní ochrany vynálezů a objevů učiněných při provádění vědeckotechnické spolupráce, odpovědnosti stran za přijaté závazky atd. Výkonný výbor RVHP dále schválil Vzorová ustanovení o podmínkách zřizování a činnosti mezinárodních hospodářských organizací v členských státech RVHP, která však nemají právně závazný charakter. Výkonný výbor RVHP vychází z toho, že členské státy RVHP budou k těmto ustanovením přihlížet v té míře, v jaké to shledají účelným.

Komplexní program předpokládal také vytváření norem v oblasti rozhodčího řízení při rozhodování občanskoprávních sporů vznikajících z provádění hospodářské a vědeckotechnické spolupráce. Tento požadavek programu byl splněn sjednáním Úmluvy o řešení občanskoprávních sporů vznikajících ze vztahů hospodářské a vědeckotechnické spolupráce v rozhodčím řízení v Moskvě dne 26. 5. 1972. Úmluva upravuje rozhodování převážné většiny občanskoprávních sporů, které mezi organizacemi smluvních států vznikají, a uznání a výkon rozhodčích nálezů.

5. Potřeba zapojení ČSSR do mezinárodní dělby práce v širším celosvětovém rámci a s tím spojená potřeba udržovat hospodářské styky se všemi státy bez ohledu na jejich společenské zřízení na základě rovnoprávnosti a vzájemných výhod, jak to odpovídá cílům československé zahraniční a zahraničně obchodní politiky, se projevuje i v aktivní účasti ČSSR v mezinárodních organizacích, do jejichž činnosti spadá unifikování právních norem upravujících občanskoprávní vztahy s mezinárodním prvkem, a to jak norem přímých, tak i norem kolizních. V rámci svého členství v OSN účastní se ČSSR jako členský stát, již podruhé zvolený, práci Komise OSN pro mezinárodní právo obchodní (UNCITRAL). Dále je ČSSR členským státem Haagské konference mezinárodního práva soukromého a Mezinárodního ústavu pro sjednocení soukromého práva v Římě (UNIDROIT).

V oboru rozhodčího řízení, významného pro rozhodování sporů mezi účastníky mezinárodního obchodního styku, byla pod záštitou OSN sjednána v roce 1958 v New Yorku Úmluva o uznání a výkonu cizích rozhodčích nálezů, jejíž smluvní stranou ČSSR je (č. 79/1959 Sb.). Stejně tak je ČSSR smluvní stranou Evropské úmluvy o obchodní arbitráži, sjednané

pod záštitou Hospodářské komise OSN pro Evropu v roce 1961 v Ženevě (č. 176/1964 Sb.). Vedle těchto úmluv je již z dřívější doby ČSSR vázána Ženevským protokolem o doložkách o rozsudím z roku 1923 (č. 191/1931 Sb.) a Ženevskou úmluvou o vykonatelnosti cizích rozhodčích výroků (č. 192/1931 Sb.).

ČSSR přistoupila k Úmluvě o civilním řízení z roku 1954 (č. 72/1966 Sb.), vypracované Haagskou konferencí mezinárodního práva soukromého, která nahrazuje ve vztahu mezi svými smluvními státy Haagskou úmluvu o civilním řízení z roku 1905, a k Úmluvě o uznání a vykonatelnosti rozhodnutí o vyživovací povinnosti k dětem z roku 1958 (č. 14/1974 Sb.), rovněž vypracované Haagskou konferencí mezinárodního práva soukromého. ČSSR se aktivně zúčastnila na vypracování návrhů několika úmluv na XI. a XII. zasedání Haagské konference a v současné době se uvažuje o přístupu k některým z těchto úmluv.

V rámci činnosti Mezinárodního ústavu pro sjednocení soukromého práva v Římě je třeba zvláště uvést účast ČSSR na sjednání textu Úmluvy týkající se jednotného zákona o formě mezinárodní závěti, přijaté diplomatickou konferencí ve Washingtonu v roce 1973. Touto úmluvou se smluvní státy zavazují zavést do svého právního řádu nový druh závěti, tzv. mezinárodní závěť, vedle svých dosavadních druhů závěti, a uznat platnost takové závěti co do formy, jestliže pro ni budou splněny podmínky jednotného zákona, bez ohledu, v kterém státu byla závěť pořízena. Lze očekávat, že v příhodné době se ČSSR stane smluvní stranou této úmluvy.

V rámci činnosti Komise OSN pro mezinárodní právo obchodní se ČSSR aktivně účastnila na vypracování textu Úmluvy o promlčení práv souvisejících se smlouvou o mezinárodní koupi zboží, která byla přijata na diplomatické konferenci v New Yorku v tomto roce (1974). Lze očekávat, že se ČSSR stane smluvní stranou této úmluvy.

Tento stručný přehled potvrzuje význam, který mají v československém právním řádu normy mezinárodního práva soukromého. Nešlo v něm o podrobný rozbor. Ani ten by však nepodal obraz o vývoji a významu tohoto právního odvětví bez rozboru literatury o mezinárodním právu soukromém, která byla v těchto 30 letech v ČSSR napsána. I tak lze konstatovat nebývalý rozvoj a rozmach teoretické činnosti zasahující detailně do jednotlivých problémů tohoto právního odvětví, který je zárukou, že je plně v silách československé teorie i praxe mezinárodního práva soukromého splnit náročné úkoly, které i v dalších letech budou vznikat.